

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Марія ДЕМ'ЯНЮК

©2002

**ВНУТРІШНІЙ МОНОЛОГ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ
ДУХОВНИХ ПОШУКІВ В ОПОВІДАННІ А.П. ЧЕХОВА
“ЧОРНИЙ МОНАХ”**

Нарації А.П. Чехова відображають пошуки ідеї, яка спроможна стати опорою для особистості, надати сенсу її існуванню. Якщо взяти творчість будь-якого російського класика “дочеховського” періоду, то безсумнівним є те, що його світ має свої рівні “людськості” (термін В.В. Марковича). Ієрархія персонажів визначається ідеалом письменника. Ідеалом Чехова є природа, наближення до неї. Письменник ставить запитання, спонукаючи читача до відповіді на них, що приводить до осмислення свого призначення в житті. Саме тому, як писав Жак-П'єр Барічеллі”...у творах письменника було те, що пережило його епоху, лишило натуралізм та реалізм далеко позаду і сміливо ввело його до рядів покоління, що прийшли на зміну. І, ймовірно-хто знає-він і їх залишить у минулому”[1].

Особливий інтерес викликає оповідання “Чорний монах”, з приводу якого існувало й по сьогодні існує досить багато суперечок поміж “ковриністами” та “песоцькистами”.

Досить цікаві міркування І. М. Сухих , який вважає, що в повісті Чехова герої не протиставляються, а швидше зіставляються і в чомусь навіть порівнюються загальними поглядами й долею. “Принцип безумовної рівності всіх людей, їх підпорядкованість незалежно від соціального статусу, таланту, професії, тобто будь-якого ”ярлика”, єдиному моральному закону – ймовірно один із основних каменів естетики Чехова”[2]. Автор прагне відобразити кропіткі внутрішні пошуки героя, результатом яких є духовне прозріння, що поєднує людину з природою, прокладаючи місток у вічність. Тому в оповіді неабияку роль відіграє внутрішній монолог. Значимим є не лише його смислове навантаження, але й сама поява на сторінках тексту, адже зустрічається він саме тоді, коли персонаж наближений або й навіть споріднений з ідеалом письменника, у той час, коли він віддаляється від нього, внутрішнє монологічне мовлення зникає, оскільки духовні пошуки героя припиняються.

Надалі поміркуємо, чому саме на певному текстовому проміжку розміщений внутрішній монолог, яку функцію він виконує і як вона реалізується.

У першому розділку внутрішня мова зустрічається двічі наприкінці, поясненням чому слугує передуючий внутрішній рух героя. Коли на початку оповіді персонаж тільки рушає до місця, з яким пов'язані найкращі спогади з минулого, і має “середній” внутрішній стан, то надалі, його настрої стає дещо піднесеним й він більше наближається до пантеїстичного ідеалу Чехова. Спогади про минуле, зустріч із відданими йому людьми, їх щира любов приводять до того, що Коврин переповнюється теплими почуттями. Саме внутрішні роздуми відображають духовне піднесення героя,

створюють життєрадісну, оптимістичну атмосферу. І думка про близьке кохання до дівчини, яка безтямно захоплена ним, виглядає так “возможно и естественно”. Значимо, оскільки природа є ідеалом письменника, то слово “естественно” набуває особливого значення. Зупинимось на цьому детальніше. Перед нами нарративна одиниця, яка має певне усталене місце. Їй передує слово “возможно”, яке є складовою у створенні дискурсивного поля наступної одиниці. Замислимося: “возможно и естественно”, тобто не тільки те, що можливо, а й взагалі – цілком природно, те, чого реально слід очікувати, адже не все можливе є реально здійснюваним і цілком закономірним, а з погляду на ідеал письменника це й бажаним. Отож слово “естественно” уточнює і розширює значення попередньої одиниці, перебираючи на себе основний смисловий тягар. До речі, цей фрагмент має окличну інтонацію, що неминуче підсилює почуття піднесеності, до якого прилучається читач. Оптимістичний дискурс вислову підтверджується і наступним реченням, у якому Коврин пісенно вростає в роль Пушкіна, закоханого в свою героїню.

Некероване підсвідоме почуття радості, піднесення цілковито охоплює Коврина, свідченням чому є подальші роздуми, які можна з упевненістю йменувати романтичними: “Предчувствуя ясный, веселый длинный день, Коврин вспомнил, что ведь это еще только начало, и что еще впереди целое лето, такое же ясное, веселое, длинное, и вдруг в груди его шевельнулось радостное молодое чувство, какое он испытывал в детстве, когда бегал по этому саду”[3]. Цікаво, не лише радісне, а й молоде, тобто пов’язане з передчуттям майбутнього, нового, світлого. Радісне почуття поєднує минуле героя (знайоме з дитинства) з теперішнім, натякаючи й на майбутнє, що, безперечно, виводить його за рамки повсякденності, вказуючи на значущість, істинність, позачасовість. Загалом, у першому розділку внутрішній монолог спрямований на відображення натхненного настрою Коврина, що свідчить про наближеність до чеховського ідеалу.

Наступний розділок відображає внутрішній стан героя, коли той сягає ідеалу А.П.Чехова, символом чого, гадаємо, й виступає Чорний монах. На його символічному значенні слід зупинитися більш детально, оскільки надалі уявний внутрішній монолог у формі діалогу Коврина й Чорного монаха зустрічається доволі часто й несе на собі особливе змістове навантаження. Щодо цього доречно пригадати висловлення В. Шкловського, який писав: “Потрібно знати не тільки що сказано, але й ким це сказано. Тоді ми зрозуміємо навіщо це сказано”[4]. Для розуміння цього символу звернемося до найдавнішого та найавторитетнішого джерела – Біблії. Згадаємо, що за легендою, яку розповів Коврин, Чорний монах має з’явитися через тисячу років. Цей термін підійшов до завершення. У Біблії читаємо: “Они ожили и царствовали со Христом тысячу лет. Прочие же из умерших не ожили, доколе, не окончится тысяча лет. Это первое воскресение. Блажен и свят имеющий участие в воскресении первом. Над ними смерть вторая не имеет власти, но они будут священниками Бога и Христа, и будут царствовать с ним тысячу лет” (Библия. Библейское общество. 1970.-С.290). Чорний монах і Коврин, оскільки попередній є його справжньою внутрішньою сутністю, є “священниками Бога и Христа”. Смерть над Чорним монахом не має влади, оскільки він є втіленням споконвічного прагнення до духовної досконалості. Він приходить з метою духовного очищення й піднесення людства, піднімаючи таким чином суспільство на більш високий щабель розвитку, й буде вічно подорожувати, проповідуючи вчення Христа. Подібним символом у кінцевому результаті стає Коврин, переступивши за межі фізичного існування, вливаючись у вічність. Отож, Чорний монах символізує перехід на трансцендентний вимір, тобто той, коли “людина виходить поза власні межі і прилучається до чогось позамежного”[5], що є наслідком гармонійного зв’язку з Природою, Землею і врешті із Всесвітом.

Свідченням тривалих роздумів Коврина про прочитану легенду є розмова з Тетяною, на початку другого розділку. Сама поява, хоча й подумки, Чорного монаха натякає на

те, що герой сягає ідеалу А.П.Чехова, що й підтверджується подальшим внутрішнім автокомунікативним монологом, мотивом якого є захоплення красою природи, адже, як писав В.А.Богданов, “ авторським мірилом моральної гідності героїв виступає природа”[6]. Вкотре наголосимо, що за думкою письменника сутність життя полягає в осягненні її таїнств, у сприйнятті гармонії, краси, й саме розуміння цього здатне принести людині духовну злагоду, чистоту помислів та почуттів. Чим вищий духовний розвиток особистості, тим яскравіше вона спроможна відчувати її красу, отримувати естетичну насолоду. Тому думки Коврина, які відображають захоплення, милування природою, свідчать про наближення героя до чеховського ідеалу (рис. 1). Вдумаємось, Коврин міркує про те, як “просторно, свободно, тихо”. Тобто його ество ніщо не пригнічує, а душа звільнилася від усіляких обмежень і готова до натхненного польоту, тому не випадково читаємо далі: “И кажется весь мир смотрит на меня, притаился и ждет, чтобы я понял его”. Зауважимо, світ розкрився і завмер у своїй красі, але й сподівається, очікує його розуміння. Отож, унаслідок дії внутрішнього монологу не тільки посилюється атмосфера піднесеності, натхненності, але й з’являється передчуття появи чогось нового, значимого, що неодмінно має відчутти й читач. Створенню відповідної атмосфери сприяє дискурсивне поле внутрішнього монологу, адже йому передують ліричний опис природи, який налаштовує читача на відповідну високу ноту, тоді як далі після монологу з’являється надзвичайно значиме – Чорний монах, що цілком підтверджує наші міркування щодо споріднення героя з авторським ідеалом. Отож, поява Чорного монаха підготовлена усім попереднім текстом. Доречно пригадати висловлювання Г.Г.Гадамера: ”Назвати річ, означає викликати її наявність”[7]. Оскільки легенда про Чорного монаха уже озвучена, то лишається очікувати лише на його появу, “наявність”. Зазначимо, що поміж Чорним монахом і внутрішнім монологом існує безпосередній зв’язок, оскільки його поява завжди супроводжується роздумами персонажа, які відображають справжню духовну сутність.

Чорний монах приходиться до героя в нічний час, саме після “вечернего чая” Коврин розповів Тетяні легенду, і коли “садилося солнце...монах в черной одежде с седой головой и черными бровями, скрестив на груди руки, пронесся мимо”. Вочевидь монах навіщає героя вночі тому, що в цей час доби все тимчасове, суєтне відступає на другий план і вічне, високе сягає свого апогею. Цікавим є і портрет Чорного монаха, який, і це не випадково з погляду на значущість використання внутрішнього монологу, змальований подумки героєм. Коврин вражений: ” Но какое бледное, страшно бледное, худое лицо!”. Слід вважати, що саме так автор хотів підкреслити безсмертність, безкінечність існування монаха, який бредє по землі так давно, що обличчя його за цей час не просто змарніло – стало блідим і худим, а є “страшно бледным”. Підтвердженням цьому слугує подальший хід подій, адже те, що монах пролетів і через річку, і крізь берег та сосни свідчить, що ніщо не може стати на заваді його руху. Тобто, його шлях пролягає у вічність, немає ані кінця, ані початку, й ніщо не в змозі зупинити його. Усе побачене є настільки дивовижним, що герой лише здатен пробурмотіти: “Ну вот видите ли... значит в легенде правда”. І те, що він не промовив, а саме пробурмотів, і те, що він до когось звертається, коли навколо нікого немає, тривала пауза, яка знаходить своє стилістичне вираження, створюють відчуття розгубленості, здивованості, схвильованості, що єднає читача з героєм.

Наприкінці розділку вкотре стикаємося з думками Коврина щодо Чорного монаха. У даному випадку Коврин міркує чи слід говорити оточуючим про появу Чорного монаха, адже вони, напевне, “сочтут его слова за бред, и это испугает их”. Отож, поява Чорного монаха хоча збентежила його, але не налякала, тоді як у присутніх розповідь про видіння могла би викликати занепокоєння щодо психічного стану персонажа. Ці роздуми супроводжуються піднесеним настроєм героя, адже Коврин не лише відмежовується від інших, а й, так би мовити, проривається у вічність. Саме тому після

зустрічі з Чорним монахом обличчя Коврина було “особенное, лучезарное и вдохновенное”.

У третьому розділку, коли на зміну буденним турботам приходять задумливі нічні пори, що спонукає до плідної духовної праці, внутрішня мова, у якій за словами В.В.Виноградова можна почути безпосередній і чистий, правдивий голос свідомості, зустрічається аж чотири рази. На початку Коврин міркує про ідейних людей, які відрізняються нервозністю і підвищеною чутливістю. Він приходять до висновку, що так і має бути. Унаслідок цих роздумів створюється примирлива атмосфера, яка особливо вирізняється своєю мотиваційною спрямованістю на фоні передуючої розповіді, де мова йде про статті Песоцького, нервові викладення яких (Коврин думає: “...ну и здесь страсти и война”) суперечить тій гармонійній мелодії, яка мала б супроводжувати таке “красивое, милое и здоровое дело”, як турбота про збереження саду, і натякає на те, що Коврин на даний момент більш споріднений душею з природою, аніж Песоцький, автор статей про садівництво.

Думки про Песоцького породжують роздуми про його доньку, якій так подобаються статті батька і яка також, за думкою Коврина, “нервна в высшей степени”. Коврин піддає аналізу її зовнішність, манери. Його роздуми не містять ані підвищених інтонацій, ані засуджувальних ноток, ані вираження власної симпатії чи антипатії, він як і раніше займає позицію безпристрасного спостерігача.

Роздуми про нервозність оточуючих підсвідомо примусили Коврина замислитися над собою. Він згадує про Чорного монаха, і на якусь мить ці спогади лякають його, наводять на думку про нервову хворобу й галюцинації. Цікаво, що після цього автор зауважує, що страх був недовгим. На зміну йому прийшли думки про безпідставність цих хвилювань, унаслідок чого попередній настрої знову повертається до героя. У даному випадку маємо щось на зразок Шопенгауєрського жаху, який, на думку Ніцше, опановує людиною тоді, коли вона перестає довіряти звичним способам пізнання світу та стикається з чимось надзвичайним і винятковим. Таким винятком у даному випадку є поява Чорного монаха. Цей жах, за ствердженням ученого, супроводжує “блаженство захоплення, яке виростає з найглибшої суті людини”. Їх поєднання дає змогу заглянути в суть “діонісійського начала” і за своєю силою діє аналогічно сп’янінню. Саме в цей момент відбувається той процес, коли “відчужена, ворожа чи упокорена природа знову святкує своє примирення з її втраченим сином”[8]. Зрозуміло, що перебування у такому стані посилює прагнення до “гігантського, необ’ятного, поразяючого”. Це почуття настільки охоплює Коврина, що він взагалі забуває про сон і лише під ранок без особливого бажання лягає в ліжку, подумки промовляючи: “надо же было спать”. Зауважимо – не хотілося, а саме потрібно було спати! Ця коротка репліка, що відображає прикру невдоволеність героя тим, що потрібно рахуватися із таким існуючим явищем як сон, чи не найкраще створює збуджену, натхненну атмосферу, унаслідок сприйняття якої читач переймається піднесеним настроєм героя.

Романтизованими є й подальші (р. IV) роздуми Коврина про Таню, які свідчать про щирі серце, дещо батьківське ставлення до дівчини. Почуттями щирості, доброзичливості та вдячності оповиті думки про оточуючих, що є ознакою відкритості щодо істинних, вічних сенсів у житті людства. Загалом, романтична атмосфера оповіді немовби підготовлює появу Чорного монаха. Лишається лише дочекатися сутінок, адже саме в нічний час, з’являється цей символічний персонаж. Отож, під мелодійні звуки скрипки Коврин у вечірній час згадує про Чорного монаха, міркує на якій планеті на даний момент знаходиться “оптическая несообразность”. Саме в цей момент, коли герою відкривається смисл природи та сенс життя, цілком природною уявляється поява Чорного монаха, який і є тією індивідуальною й чуттєвою формою, що слугує тут на землі пізнання Істини.

Чорний монах символізує прорив пригніченого “я”, який супроводжується духовним екстазом героя, що знаходить своє вираження в подальшій уявній внутрішній мові.

Галюцинації, роздвоєння, зазірання у підсвідоме характеризує магічний, екзистенційний тип мислення, який за вченням Ж.П.Сартра сприяє переключенню з реального на магічний світ і таким чином переживанню свого “буття - в – світі”[9].

Внутрішні поривання, підсвідомі прагнення до істини і загалом сутність героя уособлює Чорний монах, який, гадаємо, і є тим, що Ю.Лотман називав “віддзеркаленим відображенням персонажа”[10], адже Чорний монах запевняє “я существую в твоєму воображенні, а воображення твоє: есть часть природы, значит я существую в природе». Отож, прихована і разом з тим істинна сутність героя, уособлена в певному образі, є такою ж беззаперечно існуючою, як і видима, матеріально виражена форма її існування. Реальність поєднується з умовністю, унаслідок чого відбувається підсилення ірреального, яке, на відміну від реального, не містить реальних детонатів, у результаті відбувається переміщення центру уваги з повідомлення на код, про що ведеться у загальновідомій статті Сартра. Тобто осмислюється не стільки подія, скільки її символічне навантаження.

Коврин прагне зрозуміти істину, яку в реальному світі досягнути неможливо, тому він шукає і знаходить відповідь в уявному, закодованому – розмові з Чорним монахом. Він немовби бредє в пошуках справжнього, на межі, де поєднується реальне та уявне, свідоме й підсвідоме, розгадуване й таємниче, сягаючи іншого, трансцендентного виміру.

Досить цікавими є роздуми героя щодо свого психічного стану і взагалі критерію нормальності геніальних людей. Що таке видіння, привиди, галюцинації - симптоми душевної хвороби або ж те, що назвав би К.Юнг “загадковою візією хаосу”[11], яка є проявом незадовільненості буденним життям, спробою підміни реального життя “виразом для невідомої сутності”, втілення колективного підсвідомого, що носить компенсаторний характер? Хто ж такий Чорний монах і ким врешті-решт є Коврин – психічно хворою людиною чи генієм, вслід за героєм запитує заінтригований читач, невідступно слідує за Коврином, який наполегливо намагається пізнати себе.

Кінцеве запитання “Что ты разумеешь под вечной правдой?” лишилося без відповіді, що вочевидь свідчить про невідготовленість Коврина щодо його вирішення і створює атмосферу передчуття певних подій, які у подальшому приближать героя до вирішення і разом з тим натякає на подальшу зустріч з Чорним монахом, оскільки розмова лишилася незавершеною.

Як наслідок зустрічі з Чорним монахом піднесення героя зростає, і це цілком зрозуміло, адже Коврин дійшов висновку, що він є “избранником”, одним з небагатьох, його життєвий шлях має особливе призначення, а галюцинації – ознака вибраних людей, а не симптом хвороби. Цією романтичною атмосферою оповиті міркування героя щодо свого призначення бути в числі тих, які звільнять людство від зайвих тисячу років страждань, задля цього він готовий віддати все: сили, здоров'я, молодість. Піднесена атмосфера створюється і через дискурс внутрішнього монологу. Адже в передуючому реченні зазначається, що сказане Чорним монахом “льстило не самолюбю, а всей душе, всему существу его”, що вже свідчить про чудовий настрій Коврина і налаштовує читача на відповідну спрямованість внутрішнього монологу, оклична інтонація якого, у свою чергу, також передає захоплення та радісне збудження героя. У наступному після внутрішнього монологу реченні повідомляється про те, що Коврин вважає міркування Чорного монаха стосовно своєї персони цілком справедливими, без перебільшень, що підсилює атмосферу піднесення, яку неодмінно відчуває читач.

Завершує п'ятий розділок невеличка репліка Коврина, на якій, слід зупинитися докладніше. Герой, не маючи адресата, захоплено промовляє: “Как она хороша!”. Ця нарративна одиниця містить значне екзистенційне навантаження, оскільки дає можливість зазірнути в потаємні глибини підсвідомого. У кожному з нас живе принаймні дві людини, але чи часто перша розмовляє з другою, і хто такий, той другий

“я”, наскільки він різниться від мене, видимого? Тоді як той, підсвідомий “я” настільки сильний, що частенько скеровує наші дії, ми ж, на жаль, далеко не завжди усвідомлюємо це. Отож прослідкуємо, яке “я” Коврина спонукає появи цього компліменту. Розмова з Чорним монахом (друге “я”) викликає хвилю почуттів, що повністю поглинають героя. Таня, побачивши його “восторженное, сияющее лицо и глаза, полные слез”, здивовано запитує: “Ну что с вами?”. Переповнений відповідними емоціями, засліплений їх яскравістю та силою він пропонує їй стати дружиною. Письменник весь цей процес сконцентрував в одному реченні: “Она была ошеломлена, согнулась, съжилась и точно состарилась сразу на десять лет, а он находил её прекрасной и громко выражал свой восторг: - Как она хороша!”. Безперечно, цей текстовий фрагмент свідчить про надзвичайну захопленість героя (на жаль не дівчиною, а попереднім видінням), яка опанувала не лише його свідомість, а й підсвідомість, і спроможна з середини скеровувати дії.

У шостому розділку внутрішня мова відсутня, але текст містить свідчення про її наявність, адже зустрічі з Чорним монахом тривають. Проте відсутність внутрішнього монологічного мовлення, поява монаха під час обіду, надмірне захоплення Коврина тим, що він є обранцем, створюють дещо насторожену атмосферу стосовно подальшого ходу подій. Відбувається розходження поміж піднесеним настроєм Коврина і настороженим очікуванням подальшого читачем. Тому не випадково внутрішня мова, яка, як правило, єднає читача з героєм, відсутня, а при змалюванні відчуттів Коврина унаслідок зустрічі з Чорним монахом використовуються займенники третьої особи, що віддаляє героя як від читача, так і від автора.

Отож, монах з'являється в обідню пору, після цього він ще раз навідується на пів-оп'ятій (р. VII) і далі зникає до останньої ночі в житті Коврина (р. IX). Сама поява Чорного монаха в денний час пригнічує мотив вічності і натякає на те, що тимчасове, суєтне приходить йому на зміну. Герой ще наблизений до істинного, хоча й поступово віддаляється від нього, тому монах знову навідує його в одну із “длинных зимних ночей”, але в подальшому зникає, адже Коврин усе більше віддаляється від справжнього.

Цікаво, що в розмовах, які становлять собою уявний внутрішній монолог, Чорний монах, говорячи про категорію часу, апелює поняттями “вічність”, “тисячоліття”. Цим підкреслюється величність, значимість вічного, символом якого він є, котре невпинно веде боротьбу з тимчасовим і в певний період отримує перемогу, адже справжнє “я” людини врешті-решт витісняє фальшиве. Зауважимо й на те, що Чорний монах завжди привітливо посміхався Коврину. “Приветливо кивая головой, этот нищий или странник бесшумно подошел к скамье...», «черный гость слушал и приветливо кивал головой» і т. д. “Приветливо» повторюється в кожному опису Чорного монаха, що свідчить про його співзвучність ідеалу А. П. Чехова, складовими якого є спорідненість з природою, що породжує внутрішню гармонію, відчуття щастя, краси і т.д.

Відсутність привітної посмішки при зустрічі Коврина з Чорним монахом, пауза, тоді як раніше розмова протікала досить ритмічно в унісон, запитання до Коврина, зазначимо, що до цього першим з нетерпінням запитував Коврин, оскільки прагнув до єдності з Чорним монахом, і взагалі, сама семантика запитання («О чем ты теперь думаешь?») натякає на їх розділеність на даний момент.

Внутрішній монолог свідчить про певну розбіжність співрозмовників, що вказує на роздвоєність героя, дисгармонію думок і почуттів. Так, якщо міркування Коврина стосовно потреби пізнання та оманливості слави є тотожними висловленому монахом, то думка про нормальність постійного перебування в радісному стані викликає у Коврина певний сумнів. Його жарт стосовно того, що може статися, коли прогніваються Боги і особливо реакція Тані – вона дивилася на Коврина не лише з “изумлением”, а з “ужасом”, у той час як його “глаза блестели и в смехе было что-то странное”, породжують настороженість відносно подальшого ходу подій. Про остаточну

віддаленість Коврина від Чорного монаха свідчить й те, що герой вважає себе душевно хворим. Отож, свої галюцинації відносить тепер до симптомів психічного захворювання, а не ознак вибраності, хоча співпадання їх проявів має своє пояснення, як зазначав К.Юнг: “до візіонерського матеріалу чіпляються особливості, що їх спостерігають і серед фантазій душевно хворих”. Цікавою з цього приводу є думка філософа стосовно написання “Фауста” Гьоте, яка доказує, що візія, предмет якої знаходиться потойбіч і за своєю природою тотожна появі Чорного монаха, викликає значно глибші й сильніші переживання, аніж людське почуття, що в деякій мірі слугує поясненням надзвичайно піднесеного натхненного настрою Коврина, як результат бесід з монахом.

Усе ж Коврин дійшов певного висновку: – “для него теперь было ясно, что он сумасшедший... Он хотел сказать тестю шутливым тоном: “Поздравьте, я кажется сошел с ума”, - но пошевелил только губами и горько улыбнулся”. Маємо той випадок, коли слова, які подумки промовляються, абсолютно не співпадають з наміром їх втілення. Поясненням цьому очевидно є те, що внутрішні хвилювання героїв, які завжди в центрі уваги письменника, не обов'язково знаходять відповідну форму вираження, оскільки вони є настільки інтимними, що взагалі з труднощами набувають зовнішнього вираження. Привертає до себе увагу й дискурс внутрішньої мови, а саме антитеза, яка містить важливе семантичне навантаження: ”шутливым тоном” – “горько улыбнулся”, тобто виражає протиріччя між тим, як Коврин хотів висловити цю фразу, і тим, як він це здійснив, що створює атмосферу збентеження, яку неодмінно має відчутти читач. Отож, мотив внутрішнього монологу зазнає різкої зміни – від піднесеного, натхненного – до збентеженого, пригніченого, що також свідчить про відхилення Коврина від певних ціннісних орієнтацій.

У восьмому розділку Чорний монах взагалі не з'являється, оскільки персонаж внутрішньо спустошений і необхідність у внутрішньому монолозі відпадає, тому що духовні пошуки припиняються. Мова Коврина в основному діалогічна, адже герой увесь назовні, у середині лише невдоволеність, нервозність і зненависть. У певній мірі винятком є оповідь від третьої особи, що натякає на внутрішні роздуми героя, при допомозі якої автор відсторонено намагається показати зміни, що відбулися з героєм. Симптоматичним є те, що ці міркування відображають факти, фіксують лише те, що відбулося як би поза волею героя, а не передають сам процес духовних шукань. Коли Чорний монах зникає, Коврин живе не майбутнім, а минулим. Порівняємо: для монаха основне – це життя задля наближення майбутнього, натопв, який живе сьогоднішнім – сіра маса, тоді як Коврин лише пригадує, що “угрюмые сосны в прошлом году видели его здесь таким молодым, радостным и бодрым, теперь не шептались», “там где в прошлом году была рожь, теперь лежал в рядах соломенный овес», йому “припомнились восторги прошлого лета» і т.д., що створює приречену, пригнічену атмосферу.

Нудьга Коврина за хворобою, яка “выделяла его из «стада», возносила его» є дійсно проявом захворювання, а не ознакою внутрішнього відродження. Саме занадто завищена самооцінка – причина втрати духовної рівноваги, адже прагнення до возвелічення – риса “стадного человека”. Отож, Чорний монах у цей період життя героя зникає, а з'являється лише наприкінці оповіді, коли Коврин позбувається справжньої духовної хвороби. Загалом внутрішній стан героя у цьому розділку можна означити висловлюванням Ж.П.Рішара: “Розминаюся з дійсністю, предмет не був мені даний”[12], чим пояснюється і зникнення Чорного монаха, і відсутність внутрішнього мовлення.

У дев'ятому розділку розповідається про останній день в житті Коврина. Відразу привертає увагу зауваження щодо вечірнього часу приїзду героя. Згадаємо, що ніч – час появи Чорного монаха. Отриманий листа спонукає до певних роздумів, спогадів. Герой подумки повертається до минулого, проте оцінює його зовсім інакше, що свідчить про зміну його поглядів. Загалом,

духовний стан Коврина в цьому розділку абсолютно антитетичний відображеному в попередньому. Так, у восьмому розділку він відчуває роздратування, у дев'ятому - піднесення, "сладкую радость", у восьмому - зненависть до близьких, у дев'ятому - смуток, жаль при згадці про Тетяну та Єгора Семеновича, каяття в здійсненому, наприкінці оповіді він кличе Тетяну, а не відштовхує її від себе. Внутрішня мова відображає його досить урівноважені міркування щодо своєї посередності, тоді як у попередньому розділку він аж ніяк не міг змиритися з цим. І нарешті, якщо у восьмому розділку він бажав зустрічі з Чорним монахом, а той не з'явився, то в дев'ятому монах сам приходить, виникає внутрішній уявний монолог, який свідчить про духовні пошуки героя. Це протиставлення чи не найкраще відображає зміну внутрішнього світу Коврина. Він наближається до ідеалу автора, і коли сягає його, то отримує цілковиту перемогу над тимчасовим, що й символізує поява Чорного монаха.

Розглянемо детальніше дію внутрішнього монологу протягом усього розділку. Отримавши листа від Тані, Коврин ніяк не наважується його прочитати. Він пригадує свої минулі дії, відчуває жаль, хвилювання, що свідчить про зростання його духовного рівня, адже "здатність до хвилювань, співчуття, лишаються усе-таки умовою, передумовою виникнення справжньої культури почуттів"[13]. Спогади, відповідні почуття накопичуються в душі персонажа, унаслідок чого емоційний стан героя зазнає змін, що у свою чергу свідчить про внутрішнє відродження героя. Так оцінка несправедливого ставлення до Тетяни виражена в реченні: "Боже мой, как он изводил её!", оклична інтонація якого, звертання до Бога та й слово "изводил" відображають гіркоту, прикрість Коврина, які він відчуває при спогадах про Песоцьких. А речення "это было безобразно" є абсолютно протилежним за своїм семантичним навантаженням фразі, сказаній щодо Песоцьких востаннє. Відбувся той процес, який Роман Інгарден називав істотною модифікацією минулого, коли "пізніший досвід, що зараз вже належить до минулого, видобув на світ з нашої душі приховані мотори нашого життя та діяльності" і тільки через відкриття того, що було затаєне, змінився, унаслідок чого й змінилося минуле, оскільки "воно набуло іншої ознаки і тому докорінно змінилося"[14].

Невласне - пряма внутрішня монологічна мова сприяє створенню уявлення щодо інтелектуального життя героя у той період, який залишився поза рамками оповіді. Так, думки Коврина про те, що для того, щоб заспокоїтись "надо сесть за стол и заставит себя во что бы то ни стало сосредоточиться на одной какой-нибудь мысли" свідчать, що персонаж, після того як розірвав на "мелкие клочки диссертацию", через певний період знову повернувся до наукової праці. Зауважимо, що це також свого роду сигнал духовного зростання героя.

Отож, Коврин пригадує своє минуле. Дистанція поміж теперішнім і колишнім дає змогу охопити увесь процес, усі етапи життя у цілому, унаслідок чого воно набуває вигляду "досконалого, знерухомленого, назавжди усталеного"[10], і саме завдяки цьому дійти до остаточного висновку про свою посередність і прийняти її, свідченням чому є міркування героя "каждый человек должен быть доволен тем, чем он есть". Розуміння себе як частини природи та суспільства, толерантне ставлення до інших є чи не найкращою ознакою внутрішнього відродження. Герой набуває втраченого, у чому чути відлуння Євангелієвських мотивів: "потрібно втратити, щоб отримати", а в даному випадку необхідно втратити зверхню самість, окремішність, щоб віднайти своє "я".

До завершення оповідання лишається трохи більше сторінки, проте питання чи досягне духовний розвиток героя того розквіту, коли має відбутися пробудження в ньому Чорного монаха, як і раніше бентежить читача. Поступово через наростання емоцій створюється особливе всеохоплююче напружене очікування якихось змін, передчуття, що прагне набути вираження, адже має з'явитися щось значиме, щоби підсумувати внутрішні зрушення персонажа. Відчуття посилюється звуками знайомої Коврину мелодії. Терпимість до інших у поєднанні з милуванням красою природи й звуками добре зрозумілої мелодії породжує гармонію в душі героя і передчуття чогось надзвичайного, набуває видимого образу – з'являється Чорний монах, що є свідченням духовного апогею. Поява Чорного монаха передбачає внутрішній монолог героя. Знову вінлагідно дивиться на Коврина й говорить йому про обраність.

Доречно звернути увагу на таку особливість внутрішнього мовлення Андрія Васильовича Коврина, як смислова протилежність послідовних внутрішніх монологів, оскільки зміст монологу змінюється в залежності від наближення персонажа до справжніх моральних цінностей. Наприклад, у дев'ятому розділку відображені думки Коврина щодо визнання своєї посередності. У цьому ж самому Чорний монах, будучи другим "я" героя, говорить про його обраність, геніальність. Зауважимо, що в даному випадку протилежність за змістом не є мотиваційною антитестичністю, оскільки перший висновок породжує наступний. Адже лише тоді, коли Коврин залишив свої зазіхання на титул надзвичайної людини й змірився з тим, що він така ж пересічна людина як усі (тобто усі такі як він, і кожен вартий уваги й розуміння) Чорний монах шепоче йому, що він геній. У цю мить два "я" героя становлять собою гармонійну єдність, саме тому "на лице его застыла блаженная улыбка". Розкривається справжня сутність героя, яка в буденному житті часто притлумачується. Отож, не випадково в останні миті життя, він "сделал усилие и проговорил:

- Таня!

Он упал на пол, и, поднимаясь на руки, опять позвал:

-Таня!", що свідчить про цілковите вивільнення з-під гніту сьогодення, адже він кличе не лише дівчину, але й те натхненне, прекрасне, що лишилося в минулому й знову пробудилося в межовій ситуації: "он звал Таню, звал большой сад с роскошными цветами, обрызганными росой, звал парк, сосны с мохнатыми корнями, ржаное поле, свою чудесную науку, свою молодость, смелость, радость, звал жизнь, которая была так прекрасна". Трагізм, пов'язаний із завершенням фізичного існування, притлумачується значимістю духовного прозріння, яке далеко виходить за межі буденного і є своєрідним шляхом до буття, безсмертя. Коврин помирає лише фізично. Він немовби перевтілюється в Чорного монаха, стає привидом, пробудженням, яке здатне наблизити майбутнє. Архетип життя й смерті, який становить основу цього нарративного фрагменту, цілковито відповідає містичному трактуванню: істинне, справжнє на відміну від хибного, тимчасового, невмируще й не підпорядковується земним законам часу та простору, а керується категоріями вічності. Герой сягає найвищого щабеля духовного зростання, коли він, споріднюючись з природним, справжнім, вічним, пізнає сенс існування, перевтілюючись у символ, який шукає у читачеві свого обранця...

ЛІТЕРАТУРА

1. Cherhov's Great Plays. A critical anthology. New York & London 1981.p. IX.
2. Сухих И.М. Проблемы поэтики А.П.Чехова. – Л-д, 1987. – С. 152.
3. Чехов А.П. Избранные произведения, т.2, М., 1962, – с. 316.
4. Шкловський В. Тетива. О несходстве сходного// Собр. соч. - Т.III,-М.,1974.-С.629.
5. Ортега-і-Гасет Хосе. Тема нашої доби// Вибрані твори. - К.,1994.-С.334.
6. Богданов В.А. Лабиринт сцеплений. - М.,1986.- С.26.
7. Гадамер Г.Г. Пoesия і філософія// Антологія світової літературно- критичної думки XX ст.- Л.,1996.-С.212.
8. Ніцше Ф. Народження трагедії// Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.- Л.,1996.-С.44.
9. Сартр Ж.П. Очерк теории эмоций// Психология эмоции. Тексты. - М.,1993.-С.128,141.
10. Лотман Ю. Текст у тексті// Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.-Л.,1996.- С.139.
11. Юнг К.Г. Психология та поезія// Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.- Л.,1996.-С.100.
12. Рішар Ж.П. Смерть та її постаті// Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.- Л.,1996.-С.168.
13. Мазепа В.И., Азархин А.В., Михалев В.П. Художественная культура и эстетическое развитие личности. - К.,1989.-С.194.
14. Ингарден Р. Про пізнавання літературного твору// Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.-Л.,1996.-С.157.